



**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Generalizacja w stereotypie na przykładzie aforyzmów (rosyjsko-polska konfrontacja)

Author: Agnieszka Gasz

Citation style: Gasz Agnieszka. (2011). Generalizacja w stereotypie na przykładzie aforyzmów (rosyjsko-polska konfrontacja). W: P. Czerwiński, E. Straś (red.), "Słowo i tekst. T. 3, Mentalność etniczna i kulturowa" (S. 49-61). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.



Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).



UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH



Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego



Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Agnieszka Gasz
Katowice—Sosnowiec

Generalizacja w stereotypie na przykładzie aforyzmów (rosyjsko-polska konfrontacja)

Niniejsza prezentacja ma na celu przybliżenie fenomenu generalizacji w stereotypie, omawianej na przykładzie aforyzmów¹, czyli zwięzłych, najczęściej jednozdaniowych, sformułowań pewnych ogólnych spostrzeżeń czy refleksji, cechujących się przy tym stylistyczną błyskotliwością, funkcjonujących samodzielnie lub jako część większej wypowiedzi — tzw. „tekst w tekście”². W literaturze przedmiotu ogólność jest uznawana za jeden z podstawowych wyznaczników gatunkowych aforyzmu³. Jako zjawisko literacko-językowe aforyzm bardzo wyraźnie zatem spełnia kryteria generycznego rejestru komunikacyjnego⁴, wyodrębnianego ze względu na wyrażanie i przekaz uogólnionej informacji, bazującej na doświadczeniu uniwersalnym, a wypowiedzi tego rejestru przyjmują właśnie postać aforyzmów, sentencji lub przysłów. Aforyzm wydaje się więc niezwykle ciekawym obiektem do przeprowadzenia wnikliwej oraz wieloaspektowej analizy lingwistycznej. Zgodnie z wcześniejszą zapowiedzią niniejsze rozważania będą ogniskować się wokół stereotypów społecznych utrwalonych w aforyzmach (traktowanych w ramach tegoż studium jako samodzielne nośniki uogólnionych treści)⁵.

¹ Zob. M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński: *Słownik terminów literackich*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1998, s. 15.

² Termin ten stosuje K. Kłosińska: *Słownik przysłów, czyli przysłownik*. Warszawa 2004, s. 7—8.

³ Por. Н.Т. Федоренко, Л.И. Сокольская: *Афористика*. Москва 1990, s. 181—182.

⁴ Zob. Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва 2004, s. 30.

⁵ Konfrontację tekstów utrudniał brak równoległych przekładów, dlatego przy braku rosyjskich odpowiedników aforyzmów wykorzystałam ich tłumaczenia na język rosyjski autorstwa P. Czerwińskiego.

Mechanizmy generalizacji (łac. *generalis* ‘ogólny’, ‘powszechny’), wykazujące ścisły związek z procesami wykształcania się pojęć ogólnych, znajdujące swoje wyrażenie w postaci sądów ogólnych, od wieków żywo zajmowały filozofów, logików, współcześnie zaś — także psychologów. Istota operacji uogólniania znajduje się również w polu zainteresowań językoznawców. Pomimo pewnych różnic w ujmowaniu sedna tegoż mechanizmu, wynikających m.in. z celów badawczych, zakładanych przez — odpowiednio — filozofię, logikę czy psychologię (co w konsekwencji prowadzi do analizy różnych aspektów danego zjawiska), wydaje się, iż spoiwem łączącym je z wymienionymi dyscyplinami jest język, który jako podstawowe tworzywo i narzędzie wyrażania wszelkiej myśli ludzkiej stanowi również formę myśli abstrakcyjnej. Sądy ogólne przybierają postać zdań, posiadających status ogólny, natomiast zdanie ogólne, „orzeka coś o jakimś zbiorze, np. *Kobiety bywają złośliwe*”⁶. Tego rodzaju operacje mentalne w ogromnym stopniu ułatwiają człowiekowi „oswajanie”, porządkowanie oraz utrwalanie rzeczywistości nie tylko poprzez doszukiwanie się w niej pewnych stałych praw czy prawidłowości, jak w twierdzeniach typu: *Człowiek rodzi się i umiera*, lecz także poprzez jej upraszczanie, np. *Mężczyźni pracują i myślą, kobiety czują* (Ch. Rossetti).

Słownik języka polskiego definiuje generalizację właśnie jako ‘uogólnianie, upraszczanie’⁷. W świetle przytoczonej definicji, w odróżnieniu od precyzującego „uściślania”, istota mechanizmu „upraszczania” polega więc na tym, by uczynić coś mniej skomplikowanym, bardziej zrozumiałym (z reguły poprzez ujęcie zjawisk, zagadnień czy problemów w sposób powierzchowny). Bardziej szczegółowe wyjaśnienie odnajdujemy pod hasłem *generalizować* — ‘rozszerzać na ogół albo na duży zakres zjawisk czy faktów twierdzenia, wnioski wyciągnięte z poszczególnego, jednostkowego faktu; uogólniać’⁸. Bardzo zbliżone wyjaśnienie danego pojęcia podaje także *Słownik filozofii* — ‘generalizować, uogólniać wychodząc od szczegółów, wnioskować o tym, co ogólne’⁹. Generalizacja jest tu zatem utożsamiana z indukcją, czyli rozumowaniem pozwalającym przejść od przypadków jednostkowych do uogólnień, w związku z czym jej konkluzja bywa zawsze hipotetyczna. Generalizowanie implikuje abstrahowanie od pewnych cech, którymi przedmioty różnią się między sobą, koncentruje się zaś na tym, co jest właściwością wszystkich, gdyż myśl zatrzymuje jedynie cechy właściwe wszystkim przedmiotom. Uogólnienie indukcyjne może mieć dwojaką postać — logika wyróżnia indukcję enumeracyjną zupełną w wypadku wnioskowań, w których zdanie, stwierdzające jakąś ogólną prawidłowość, uznaje się za wniosek z uznanych już zdań jednostkowych, stwierdzających wszystkie poszczególne przypadki tej prawidłowości, oraz indukcję niezupełną, kiedy to stwierdza się poszczególne, lecz

⁶ T. Nowak: *Szkolny słownik wiedzy o języku*. Warszawa 2005, s. 179.

⁷ *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. Warszawa 1958, s. 1088.

⁸ Tamże, s. 1088.

⁹ J. Didier: *Słownik filozofii*. Tłum. K. Jarosz. Katowice 1998, s. 131.

nie wszystkie, przypadki danej prawidłowości¹⁰. To podstawowe rozróżnienie bezpośrednio przekłada się na dychotomiczny podział generalizacji, którego można dokonać ze względu na stopień precyzji uogólnienia na ścisłe (precyzyjne) oraz niedokładne (przybliżone o charakterze statystycznym), zwane również niewłaściwymi czy też uogólnieniami w stereotypie.

W opinii J. Bartmińskiego, „istotną cechą stereotypu semantycznego jest nieprecyzyjna subiektywna generalizacja, tj. nieuprawnione logicznie przypisywanie jakiejś właściwości wszystkim obiektom gatunku określanego za pomocą danej nazwy”¹¹. Dlatego zdania traktujące o gatunku typu: *Krowa bodzie*, zawierają sądy uogólnione, w których podmiotowi towarzyszy kwantyfikator generyczny, orzeczenie zaś jest ponadczasowe, dzięki czemu uzyskują zdolność orzekania o faktach zawsze aktualnych. Co tutaj najbardziej istotne, na powierzchni tekstu wypowiedzeń potocznych operacja generalizacji nie ujawnia się w postaci wykładników formalnych. W związku z tym, źródeł nieweryfikowalności generalizacji założonej w taki sposób należy upatrywać — według J. Bartmińskiego — w następującym fakcie: „uogólnienie w stereotypie poddane jest pewnej charakterystycznej modyfikacji polegającej na ograniczeniu sądu o »wszystkich« okazach gatunku do sądu o »wszystkich typowych«, »wszystkich normalnych« jego okazach”¹². Zatem zdania o stereotypach stanowią dobitny przykład odchodzenia od ścisłego generalizowania do uogólnień potocznych, nieścisłych, nazywanych niewłaściwymi. W opinii R. Grzegorzczukowej, w kontekście uogólnień niewłaściwych, stwierdzających predykat „właściwy całej klasie bez kładzenia nacisku na prawdziwość zdania w odniesieniu do poszczególnych okazów”¹³, odnoszący się do typowego reprezentanta klasy, tzn. mówiący o całym typie, gatunku, z dopuszczeniem wyjątków¹⁴, można widzieć tzw. użycie typizujące. Autorka podkreśla doniosłość i wkład najnowszego kognitywistycznego spojrzenia na język, które pozwoliło zobaczyć w typie generycznym aspekt typizujący¹⁵. Termin „stereotyp”, który przejęty został do lingwistyki z socjologii, R. Grzegorzczukowa rezerwuje dla „zbioru społecznie ustabilizowanych konotacji, a więc przekonań i wyobrażeń związanych z danym zjawiskiem (pojęciem)”¹⁶.

W literaturze aforystycznej odnaleźć można wiele przykładów, które ilustrują mechanizm subiektywnej stereotypowej generalizacji, m.in. w zdaniach traktu-

¹⁰ Por. *Mała encyklopedia logiki*. Red. W. Marciszewski. Wrocław 1970, s. 71—71.

¹¹ J. Bartmiński, J. Panasiuk: *Stereotypy językowe*. W: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2. Red. J. Bartmiński. Wrocław 1993, s. 369.

¹² Tamże, s. 369.

¹³ R. Grzegorzczukowa: *Rola języka w tworzeniu kultury umysłowej*. W: „Język a Kultura”. T. 1. Wrocław 1991, s. 64.

¹⁴ Tamże, s. 64.

¹⁵ Taż: *Problemy referencji*. W: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa 2001, s. 112.

¹⁶ Taż: *O rozumieniu prototypu i stereotypu we współczesnych teoriach semantycznych*. W: „Język a Kultura”. T. 12. Wrocław 1998, s. 114.

jących o pewnym wyróżnionym typie jako ‘osobie skupiającej w sobie cechy ludzi pewnej kategorii, np. jakiegoś zawodu, jakiegoś środowiska, jakichś zamiłowań’¹⁷, np.

Интеллектуал — это бич, вершина падения homo sapiens.

Intelektualista jest największą plagą, szczytową porażką homo sapiens.

(E.M. Cioran)

Z tej przyczyny w aforystyce następuje rozpowszechnienie bardzo popularnej techniki polegającej na urabianiu form liczby mnogiej od nazw indywidualnych — od imienia lub nazwiska konkretnej osoby. Najczęściej wykorzystywane są do tego celu postaci mityczne i mitologiczne, biblijne, historyczne, bohaterowie dzieł literackich ze względu na fakt przysługiwania im pewnej cechy charakterystycznej, powszechnie (kulturowo) utrwalonej w świadomości ludzkiej. Podstawę dla form *pluralis* stanowi tu swego rodzaju zabieg metaforyczny polegający na okazjonalnym przypisywaniu obiektom lub osobom X pewnych cech uważanych za charakterystyczne dla indywiduum Y¹⁸. „Liczba mnoga nazw własnych — pisze Z. Kaleta — może występować w wypadku jej metaforycznego użycia, np. *Napoleonów nam nie trzeba*. Jednak to nie liczba stwarza metaforę, lecz porównanie tkwiące u podstaw metafory: *Ludzi takich, jak Napoleon nam nie trzeba*”¹⁹. Sygnalizowane zjawisko z powodzeniem wykorzystywane jest w aforyzmach. Obrazuje to następujące zestawienie:

Postaci mityczne i mitologiczne

По свету еще бродят Прометеи, но на Олимпе нет огня.

Po świecie chodzą jeszcze Prometeusze, ale na Olimpie nie ma ognia.

(J. Jotem)

Postaci biblijne

И Иуды научились носить кресты.

I Judasze nauczyli się nosić krzyże.

(S.J. Lec)

Wybitne postaci historyczne

С Сократами на брудершафт пьют цикутой.

Z Sokratesami pije się „bruderschafty” cykutą.

(S.J. Lec)

¹⁷ *Słownik języka polskiego* [dalej: SJPS]. T. 1—3. Red. M. Szymczak. Warszawa 1998, s. 524.

¹⁸ Por. K. Feleszko: *Prymarne i sekundarne funkcje form liczbowych*. W: *Funkcje form kategorii liczby w polskiej grupie imiennej*. Warszawa 1980, s. 23.

¹⁹ Z. Kaleta: *Teoria nazw własnych*. W: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Red. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa—Kraków 1998, s. 31.

Bohaterowie dzieł literackich

Великие Дон Кихоты вполне сознательно борются с ветряными мельницами, чтоб не мололи горизонты.

Wielcy Donkiszoci atakują świadomie wiatraki, by nie męły horyzontów.

(S.J. Lec)

Zebrany materiał egzemplifikacyjny wyraźnie potwierdza fakt, że w tego typu wypadkach mamy do czynienia z mechanizmem posłużenia się wyrażeniami, które prymarnie były imionami własnymi, lecz — jak podkreśla H. Fontański — użytymi przede wszystkim w znaczeniu charakteryzującym²⁰. Uogólniające znaczenie, przejawiające się w użyciu nazw własnych, jest — jak pisze D.I. Rudienko — pewnym środkiem — „способом предварительного определения общего типа объектов, которые могут именоваться с помощью данных слов”²¹, jak np. *judasze* ‘zdrajcy’. Procedura ta znajduje ponadto zastosowanie w odniesieniu do unikatowych nazw geograficznych oraz nazw obiektów, np. *Atlantydy* ‘zaginione wyspy’, *bastylie* ‘więzienia’, co znakomicie ukazują kolejne aforyzmy:

Ах, сколько ж Атлантид виднеется на политических картах!

Ach, ileż Atlantydy widnieje w politycznych atlasach!

(S.J. Lec)

Когда Бастилии рассыпаются в прах, может быть, ты бы восстал из него, о человеке!

Gdy Bastylie padają w proch, może byś powstał z niego, człowieku.

(S.J. Lec)

W uogólniającym zdaniu aforystycznym wyrażenia charakteryzujące określony typ osób bądź obiektów, wyróżniony ze względu na pewną wspólną dla nich wszystkich cechę, posiadający swego pierwotnego nosiciela, czyli swoistego „protoplastę” wyznaczanego odpowiednio zbioru, najczęściej występują w składniowej funkcji podmiotu bądź dopełnienia²². Jak dowodzi zebrany materiał, dana technika wykorzystywania nazw własnych w aforystycznych generalizacjach w głównej

²⁰ Por. H. Fontański: *Referencja a założenia opisu składniowego: tradycyjne części zdania i opis predykatowo-argumentowy*. W: „Prace Językoznawcze”. T. 14. Red. M. Blicharski. Katowice 1988, s. 62.

²¹ Д.И. Руденко: *Собственные («единичные») имена*. В: *Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность*. Ред. А.В. Бондарко. Санкт-Петербург 1996, s. 211.

²² Odnotowano także podmiot logiczny (nazwa występuje w dopełniaczu), por. *Ileż Atlantydy widnieje...* — *Atlantydy widnieją...* W koncepcji G.A. Zołotowej zostały pokonane morfologiczne ograniczenia dotyczące uznawania za podmiot jedynie formy mianownika. Szerzej na ten temat: Г.А. Золотова: *Об основаниях классификации предложений*. «Русский язык за рубежом» 1989, № 5.

mierze bazuje na kulturowo utrwalonych stereotypowych wyobrażeniach związanych z określoną postacią, miejscem czy obiektem, pozwala wydobyć pewien charakterystyczny atrybut przysługujący określonemu typowi, rozszerzając zakres odniesienia charakterystyki na całą kategorię egzemplarzy, mających własność.

Badacze podkreślają, iż użycie formy liczby mnogiej stosowane jest czasem wtedy, kiedy wcale nie ma się na uwadze zbiorowości, posłużenie się formą liczby mnogiej ma na celu dyskredytację, poniżenie albo niebezpośrednio wyrażoną krytykę konkretnej osoby (zwłaszcza w publicystyce). Takie i temu podobne użycia D.I. Rudienko określa jako pejoratywne: «множественное число может «принижать» значимость единичного объекта, как бы утрачивающего свою индивидуальность; это пейоративное множественное»²³, co jest wyraźnie wyczuwalne w kontekście następującego aforyzmu:

*Какие-нибудь будущие **Дарвины**, возможно, выступят с утверждением, что высокоразвитые существа (к которым они будут относиться) происходят от людей. И это будет настоящий шок!*

*Jakieś przyszłe **Darwiny** wystąpią może z tezą, że wysoko rozwinięte istoty (do których należeć będą) pochodzą od ludzi. Będzie to szok niemały!*

(S.J. Lec)

Istotnym przejawem uogólnienia w stereotypie jawi się wspomniane wprowadzenie ograniczenia sądu traktującego nie o wszystkich przedstawicielach danego taksonu, lecz o jego typowych przedstawicielach. Formalnie ma to związek z zastosowaniem modyfikatorów *typowy, normalny, zwyczajny* itp., które subiektywizują sąd, tzn. odsyłają do pewnego podmiotu-instancji ustalającej normę. Wypada tu odnotować, iż ową instancją w aforystyce bywa najczęściej osoba uogólniona (*każdy, wszyscy, większość, duża część ludzi uważa, że..., powszechnie uważa się, że...*).

J. Bartmiński wyraża stwierdzenie, iż „w obiegu potocznym zwykle mamy do czynienia z sądami zawierającymi jedynie część orzekającą”²⁴, czyli *dictum*, pomijającymi informację o tym, kto orzeka, tj. *subiectum*. W aforyzmach redukcja sądów jest najpopularniejszą praktyką, sprzyjającą wyzwalaniu stereotypowej opinii generalnej, której wyrazicielem jest osoba uniwersalna (uogólniona, gnomiczna). Zdaniem autora, w grupie możliwych modyfikatorów, zaliczanych do przymiotników jakościowych, naczelną pozycję zajmuje *prawdziwy* w dwu podstawowych znaczeniach: ‘zgodny z rzeczywistością’ — *realny* ‘taki, jaki jest’ oraz ‘zgodny z jakimś wyobrażeniem czegoś’ — *idealny* ‘odznaczający się najwyższą jakością, samymi zaletami, dokładnie czemuś odpowiadający; doskonały, znakomity, bezbłędny, wzorowy’²⁵, czyli ‘taki, jaki powinien być’.

²³ Д.И. Руденко: *Собственные («единичные») имена...*, s. 209.

²⁴ J. Bartmiński, J. Panasiuk: *Stereotypy językowe...*, s. 370.

²⁵ SJPS, s. 719.

W aforyzmach występuje wiele przykładów bliskoznacznych przymiotników, których semantyka wykazuje wyraźnie powinowactwo z drugim z wymienionych znaczeń, czyli przymiotników implikujących wysoką jakość, postulujących normę idealną, takich jak: *wzorowy*, *stuprocentowy*, *rasowy*, *doskonały*. W dalszej kolejności sytuują się modyfikatory ustalające normę właściwą, czyli *typowy* ‘odpowiadający pewnemu typowi, pewnej serii przedmiotów, ludzi, zjawisk, będący ich charakterystycznym przedstawicielem; zawierający cechy charakterystyczne dla danego typu; często spotykany, charakterystyczny, znamieny’²⁶, *normalny*, *zwykły*, *przeciętny*. Najczęściej wyrażenia te wchodzi w relację z nazwami ogólnymi najniższego poziomu kategoryzacji (typ) *męczyzna*, *kobieta*, specyfikującymi płeć, wyrażającymi specjalności zawodowe, np. *policjant*, a także wyrażającymi silnie nacechowane negatywnie ludzkie postawy, jak np. *cham*.

I.N. Smirnow twierdzi, że w ramach klasy naturalnej mogą być wyróżniane pewne ograniczone grupy, podklasy (według określonych kryteriów) — „группа субъектов вычленяется из какого-либо более общего класса по схеме: люди — хорошие люди, (...) мужчины — настоящие мужчины”²⁷. Ten mechanizm na najniższym poziomie kategoryzacji ukazuje przykład:

Разумные мужчины предпочитают вечер утру, ночь дню, а красоту зрелых женщин красоте юных девушек.

Rozsądni mężczyźni wolą wieczór od poranka, noc od dnia i urodę pań dojrzałych od urody młodych dziewcząt.

(P. Leautaud)

Ograniczenie nakładane na określone klasy wyrażane jest za pomocą przymiotników wartościujących (modyfikatorów), których użycie w tekście prezentuje następujące zestawienie:

— *настоящий / prawdziwy*:

Настоящего мужчину видно по женщине.

(В. Гжещик)

Prawdziwego mężczyznę poznaje się po kobiecie.

(W. Grzeszczyk)

— *идеальный / idealny*:

Идеальный мужчина должен всегда говорить больше, чем думает, и всегда больше думать, чем говорить.

Idealny mężczyzna powinien zawsze mówić więcej, niż myśli, i zawsze więcej myśleć, niż mówi.

(O. Wilde)

²⁶ SJPS, s. 524.

²⁷ И.Н. Смирнов: *Семантика субъекта объекта и временная локализованность*. В: *Теория функциональной грамматики. Субъектность...* Ред. А.В. Бондарко. Санкт-Петербург 1992, s. 164.

— *образцовый / wzorowy*:

Образцовый полицейский, составляя протокол на своего арестованного отца, прежде всего спросит его фамилию.

Wzorowy policjant, spisując protokół ze swego aresztowanego ojca przede wszystkim go zapyta, jak się nazywa.

(A. Świętochowski)

— *стопроцентный / stuprocentowy*:

Современный **стопроцентный мужчина**: без вредных привычек и без девочек.

Współczesny stuprocentowy mężczyzna: bez nałogów i bez nałożnic.

(K. Słomiński)

— *породистый / rasowy*:

Породистый мужчина — хищник, охотящийся только на крупного зверя — власть или женщину.

Rasowy mężczyzna jest drapieżnikiem, który ściga tylko wielką zwierzynę: władzę lub kobietę.

(B. Disraeli)

— *совершенный / doskonały*:

Совершенная женщина — более высокоорганизованный вид человека, чем **совершенный мужчина**, но и гораздо более редкий.

Kobieta doskonała jest wyższym typem człowieka niż **doskonały mężczyzna**, a także czymś o wiele radszym.

(F. Nietzsche)

— *типичный / typowy*:

Типичная женщина не видит связи между причиной и последствием.

Typowa kobieta nie zna związku między przyczyną a skutkiem.

(S. Napierski)

— *нормальный / normalny*:

Нормальная женщина не поверит в спасение своей души, если ее положат в гроб немодно одетой.

Normalna kobieta nie wierzy w zbawienie swej duszy, gdyby była włożona do trumny ubrana niemodnie.

(A. Świętochowski)

— *обыкновенный / zwykły*:

Обыкновенный хам — это просто хам, хам с дипломом — дипломированный скотина.

Zwykły cham to tylko cham, ale cham z dyplomem, to dyplomowane bydło.

(Z. Dolatkowski)

— *средний / przeciętny*:

Средний мужчина делит женские аргументы в двух отношениях — на ее и на свои.

Przeciętny mężczyzna dzieli rację kobiet na dwie części: na jej i na swoją.
(W. Malicki)

Aforyzmy obfitują także w silnie utrwalone w społecznościach ludzkich stereotypy w odniesieniu do siebie oraz innych ludzi, związane głównie z generalnym postrzeganiem narodowości, ras, preferencji seksualnych, utartych opinii dotyczących płci, grup zawodowych, wyznań, ideologii, mitów itp. Aforystyka posługuje się stereotypem społecznym nie tyle w celu pogłębiania konfliktów na tym tle, ile — zwykle — dla ilustracji pewnych mocno zakorzenionych wad czy przywar, nie tylko narodowo-etnicznych, lecz także tych przejawiających się w wielu innych dziedzinach życia społecznego, często jako wyraz autoironii. Zaledwie niewielki wycinek niezwykle bogatego pod tym względem materiału tekstowego zilustrują przykłady, zestawione według klasyfikacji J. Bartmińskiego i J. Panasiuk.

Rodzaj stereotypu i przykłady zastosowania w aforyzmach:

— narodowe:

Англичане выходят не прощаясь, а **поляки**, прощаясь, не выходят.

Anglicy wychodzą nie żegnając się, a **Polacy** żegnają się nie wychodząc.
(A. Słonimski)

— rasowe:

Польский негр белый, но пашет по-черному.

Polski murzyn jest biały, ale pracuje na czarno.

(K. Sylwestrzak)

— płci:

Женщина ставит в вину одному мужчине (и только ему), что все мужчины одинаковы.

Kobieta zarzuca jednemu mężczyźnie (i tylko jemu), że wszyscy mężczyźni są jednakowi.

(H. Steinhaus)

— preferencje seksualne:

Языковое умение не зависит от образования... И лингвиста любая **лесбиянка** одолеет без всяческого труда.

Sprawność języka nie zależy od wykształcenia... I lingwistę byle **lesbijka** pokona bez trudu cienia.

(S. Pacek)

— zawodowe:

Врач излечивает болезнь и убивает больного.

(Ф. Бэкон)

Lekarz leczy chorobę, a zabija pacjenta.

(F. Bacon)

— religijno-wyznaniowe:

Католиком можно быть в любой политической системе.

Katolikiem można być w każdym ustroju.

(J. Kuśmierk)

— ideologiczne:

Коммунист — это человек, потерявший надежду стать когда-нибудь капиталистом.

Komunistą jest człowiek, który stracił nadzieję, że kiedykolwiek uda mu się zostać kapitalistą.

(NN)

— mitologiczne:

Дьявол — джентельмен он никогда не приходит без приглашения.

(Д. Линкольн)

Diabeł nigdy nie przychodzi z przodu.

(J. Balague)

Przykład działania mechanizmu generalizacji o indukcyjnej postaci (od szczegółu do ogółu) w stereotypie narodowym obrazuje następujący aforyzm:

Савл стал Павлом. Вечный удел апостолов. Вечный удел евреев. Евреи обычно меняют имена.

(С.Е. Лец)

Szawel zmienił się w Pawła. Wieczny los apostołów. Wieczny los Żydów. Żydzi zwykle zmieniają nazwiska.

(S.J. Lec)

R. Grzegorzczkova wyróżnia tego rodzaju operację jako najbardziej elementarną postać uogólniania (uogólnianie pojęciowe), której istotą jest zdaniowa interpretacja faktów obserwowalnych, stanowiących bazę do przeprowadzenia kolejnych operacji generalizujących, opartych albo na podstawie jednego spostrzeżenia przy tworzeniu zdań egzystencjalnych (transdukcja), albo na kanwie wielu spostrzeżeń. W analizowanym przykładzie wyróżniamy cztery jednostki zdaniowe. Pierwsza z nich: *Istniał ktoś, kto zmienił nazwisko* stanowi podstawę do dalszych dwu wnioskowań uogólniających dotyczących pewnej grupy osób. W kolejnym stadium następuje przypisanie danej cechy określonej narodowości, co jest wspomagane poprzez zastosowanie przymiotników o charakterze duratywnym, np. *вечный / wieczny*. Po czym formułowany jest ostateczny wniosek końcowy w odniesieniu do odpowiedniej nacji: *Istnieją ludzie którzy zwykle zmieniają nazwiska* z użyciem adwerbialnego wskaźnika przybliżenia *обычно / zwykle*.

Jak twierdzi R. Grzegorzyczkowa, stereotypowość może się również przejawiać w strukturze zdań ogólnych typizujących, traktujących, o przeciętności. Trafnie przekazuje to aforyzm, w którym posłużono się metonimią typu *państwo za mieszkańców*, aby kontrastowo zestawić z sobą dane dotyczące przeciętnego spożycia szampana przez statystycznego Rosjanina czy Francuza, opisując stan najczęściej spotykany, typowy (z rozszerzeniem na nację w całości). Nie użyto etnonimów w formie liczby pojedynczej lub mnogiej, np. *Rosjanin / Rosjanie*, lecz wykorzystano do tego celu odpowiednio nazwy państw (toponimy), por.:

*Шампанское. **Россия** потребляет его в большем количестве, чем **Франция**; благодаря чему распространились в ней французские идеи. Его не пьют, а «опрокидывают».*

*Szampan. **Rosja** spożywa go więcej niż **Francja**; tą drogą w owym kraju upowszechniły się idee francuskie. Nie pija się go, lecz „wychyla”.*

(G. Flaubert)

Zdania informujące o przeciętności, formalnie wyrażanej tu głównie za pośrednictwem uogólniających syntaktemów częstotliwościowych *na ogół, z reguły*:

*Рыбный суп подают, как **правило**, тогда, когда в аквариуме меняют воду.*

*Zupę rybną podają **z reguły** wtedy, gdy zmieniają wodę w akwarium.*

(NN)

wykazują tendencję do wyrażania znaczenia normy ogólnej, rozumianej postulatycznie, np. w sformułowaniach instrukcji w rodzaju: *Rybę je się **widelcem***, czy zasad ruchu drogowego: *Po jezdni chodzi się **lewą stroną***, której stereotypową realizację umożliwiają właściwe dla konstrukcji o charakterze normatywnym formy czasownikowe w użyciu uogólnionym (tzw. predykat klasy), np.:

*Несмотря на клотания и кипения в мире, человека **подают**, не разогревая.*

*Mimo licznych wrzeń na świecie, człowieka **konsumuje się** na zimno.*

(S. Wróblewski)

*И в рай, и в ад **идут** одной дорогой, **следует** только **обращать внимание** на дорожные знаки.*

*Do raju i do piekła **idzie się** tą samą drogą, **trzeba** tylko **uważać** na znaki drogowe.*

(M. Wojtasik)

W przytoczonych formach czasownikowych stosunkowo łatwo dopatrzeć się wykładników tzw. osoby uogólnionej, por. *człowiek konsumuje, idzie, człowiek /*

Rosjanin pija itp., pomimo że w strukturze zdania brak formalnych wykładników tzw. subiektu klasy.

Przedstawiona próbka materiału badawczego upoważnia do konkluzji, że aforystyczna generalizacja w stereotypie jest dla danego gatunku tekstu procedurą bardzo znamioną. Konfrontacja tekstów pod względem własności stosowanej w nich materii językowej pozwala na wykrycie pewnych jej osobliwości. Po pierwsze, zarówno w ruszczyźnie, jak i w polszczyźnie w przypadku nazw pospolitych, które prymarnie były imionami własnymi, np. *judasze* od imienia *Judasz*, w zapisie graficznym stosowana jest mała litera. W aforystyce notuje się jednak liczne przypadki zapisu podobnych wyrażen wielką literą, np. *Odyseusze*, *Don Kichoci* itp. Niewątpliwie pozwala to aforystom uwypuklić fakt, że chodzi tutaj właśnie o pewien typ człowieka. Po drugie, odnotowane przykłady wskazują na pewną wyraźną tendencję do prepozycyjnego użycia adiektywów wartościujących, będących powierzchniovymi wykładnikami procedury odniesienia uogólnionego sądu do najbardziej typowych przypadków, gdyż w zebranych materiale egzemplifikacyjnym notuje się zaledwie jeden przykład zastosowania modyfikatora w postpozycji, por. *kobieta doskonała*. W aforystycznych zdaniach ogólnych o przeciętności wykorzystywane są zwykle konstrukcje z użyciem form 3. osoby liczby mnogiej (z towarzyszeniem odpowiednich określeń frekwentatywnych) oraz charakterystycznej wyłącznie dla polszczyzny konstrukcji o schemacie: $V_{3. sg. n.} + się$.

Źródła

- Dolatkowski Z.: *Aforyzmy i uwagi*. Warszawa 1998.
 Glensk J.: *Współczesna aforystka polska*. Łódź 1986.
 Glensk J.: *Aforystykon: Podręczna encyklopedia myśli i aforyzmów*. Opole 1992.
 Glensk J.: *Aforyzmy kulinarne i biesiadne*. Kielce 1997.
 Grzeszczyk W.: *Parada paradoksów*. Łódź 1985.
 Illg J.: *Księga aforyzmów*. Katowice 2002.
 Lec S.J.: *Myśli nieuczesane*. Kraków 1974.
 Masłowscy D.W.: *Księga aforyzmów świata*. Kęty 2001.
 Steinhaus H.: *Słownik racjonalny*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1980.

Агнешка Гаш

**Генерализация в стереотипе на примере афоризмов
(русско-польское сопоставление)**

Резюме

Настоящая статья имеет целью анализ механизмов генерализации (в её стереотипной разновидности), обсуждаемых на примере афоризмов. Собранный материал показывает, что ссылки на запечатлённые в человеческом сознании стереотипы считаются в афористике очень распространённой манерой выражать т. наз. ложные обобщения, которые основываются на субъективной генерализации, в результате чего характеристика, не поддающаяся верификации (опровержению с точки зрения логики), приписывается всем элементам данного класса.

Agnieszka Gasz

**Generalization in stereotyping on the basis of aphorisms
(the Russian-Polish confrontation)**

Summary

The article aims to analyse the mechanism of generalization in stereotyping, which is discussed on the basis of aphorisms. The gathered exemplification data shows that, in aphoristic writing, referring to stereotypes coded in human consciousness is regarded as very lively and creative strategy of expressing improper extrapolation, the forming of which stems from imprecise, unverified and subjective generalization, i.e. logically unfounded ascribing of a particular quality to all the objects of a class with a given name.